

Hans Ausloos

Woorden van waarde

Deuteronomium is een van de boeken die men bij een lectuur van de Bijbel veelal overslaat. Het boek lijkt immers niet meer te zijn dan een herhaling van wat men reeds in de voorafgaande boeken Exodus, Leviticus en Numeri heeft gelezen. De eerste drie hoofdstukken zijn op het eerste gezicht slechts een summier – en onvolledige – samenvatting van Israëls belevenissen tijdens de woestijntijd. Na een versie van de decaloog (Deuteronomium 5) ontmoet een oppervlakkige lezer ook in de wetteksten die volgen (Deuteronomium 12-26), slechts een herhaling van de wetten die hij reeds in het zogenoemde verbondsboek (Exodus 20,22 - 23,33) of in de heiligheidswet (Leviticus 12-26) is tegengekomen. Ook de titel van het boek draagt niet bij tot een hoogschatting van het boek: de term Deuteronomium (die is ontleend aan Deuteronomium 17,18) betekent immers ‘kopie van de wet’. Niettegenstaande deze eerste indrukken is Deuteronomium een zeer waardevol boek, niet alleen vanuit het perspectief van het boek zelf, maar ook vanwege de enorme invloed die het heeft gehad op de totstandkoming van de rest van de bijbelse literatuur.

Woorden van hoop in een moeilijke tijd

Het boek Deuteronomium lijkt gericht te zijn tot een volk – Israël – dat in lang vervlogen tijden leefde, op de grens tussen woestijn en beloofde land. Zo presenteert het boek zichzelf ook: in het veertigste

jaar na de uittocht uit Egypte richt Mozes zich in een afscheidsrede tot de Israëlieten en blik hij terug op hun veertig jaar durende woestijntocht. Wie de tekst echter aandachtig leest, zal merken dat de auteur van Deuteronomium niet zozeer de Israëlieten van de woestijntocht voor ogen heeft. Hij richt zich veel meer tot de Israëlieten voor wie het beloofde land reeds werkelijkheid is geworden. Dit blijkt al uit het

eerste vers van het boek, waarin de auteur vermeldt dat Mozes zich tot heel Israël richtte, ‘aan de overzijde van de Jordaan’. Dit woordgebruik leert iets over de standplaats van de auteur van het boek. De indruk wordt gewekt dat Deuteronomium Mozes’ afscheidsrede is, die hij uitspreekt in Moab, vlak voor zijn dood. De eigenlijke auteur van het boek is echter iemand die het beloofde land reeds bewoont. Alleen vanuit het oogpunt van wie zich in het beloofde land bevindt, ligt Moab immers ‘aan de overzijde van de Jordaan’. Het boek Deuteronomium richt zich derhalve tot de Israëlieten die het beloofde land bewonen. Voor hen hebben Mozes’ woorden een bijzondere waarde. Hen wil Deuteronomium motiveren en inspireren. De auteur van Deuteronomium heeft deze woorden van waarde geprojecteerd naar de tijd van Mozes, ongetwijfeld om ze gewicht en gezag te geven.

Deze intentie blijkt ook uit de eerste hoofdstukken van het boek. Zelfs al krijgt men de indruk dat Deuteronomium 1,5 - 3,29 slechts een historische terugblik op Israëls woestijntocht is, ook in deze hoofdstukken wil de auteur de lezer instrueren. Deze hoofdstukken zijn immers zeer doordacht gecomponeerd. Zeven keer (1,30; 2,12; 2,20-22; 2,28-29; 3,2; 3,6; 3,21) gebruikt de auteur de formule ‘zoals

יהוה/Israël gedaan heeft ten aanzien van ...’. De gebeurtenissen van vroeger staan model voor wat er in de toekomst te gebeuren staat. Daarbij krijgen de eerste en de zevende plaats een bijzondere nadruk; hier is niet Israël, maar יהוה

De eigenlijke auteur van het boek is iemand die het beloofde land reeds bewoont

het onderwerp van de actie: יהוה zal voor u strijden, zoals hij dat voor u in Egypte heeft gedaan (1,30); יהוה zal met alle koninkrijken doen zoals hij met de beide koningen (Sihon en Og) heeft gedaan (3,21-22).

Ook het volgende hoofdstuk, Deuteronomium 4, wil het volk instrueren. Aan de hand van verwijzin-

**Dreiging van ballingschap
(Deuteronomium 4,25-28)**

²⁵ Als u (...) zondigt door beelden te maken in welke vorm dan ook, door te doen wat de HEER uw God mishaagt (...), ²⁶ dan roep ik heden de hemel en de aarde op als getuigen tegen u, zodat u wordt weggerukt uit het land dat u aan de overkant van de Jordaan in bezit gaat nemen. In plaats van daar lang te leven zult u volledig worden uitgeroeid.

**Dreiging van ballingschap
(Deuteronomium 30,16-19)**

¹⁶ Als u luistert naar de geboden van de HEER uw God (...), dan zult u leven en talrijk worden en zal de HEER u zegenen in het land dat u in bezit gaat nemen. ¹⁷ Maar als uw hart afdwaalt, (...) zodat u zich voor andere goden neerbuigt en die vereert, ¹⁸ dan kondig ik u vandaag aan dat u zult omkomen en dat u niet lang zult leven op de grond die u na de overtocht door de Jordaan in bezit gaat nemen. ¹⁹ Ik neem vandaag de hemel en de aarde tot getuigen tegen u.

gen naar roemrijke heilsdaden uit het verleden, zoals de uittocht (verzen 20, 34 en 37) of de theofanie op de Sinai (verzen 10-13 en 36) wil de auteur de lezer motiveren om, ook al is Mozes niet meer te midden van hen (verzen 21-24), zich ver te houden van elke afgodendienst. Want als men zich laat leiden tot het vereren van vreemde goden, staat Israëls voortbestaan op de helling. Heel concreet verwijst de auteur in de verzen 25-28 zelfs naar de Babylonische ballingschap (zesde eeuw vóór Christus), hetgeen ook impliceert dat deze verzen ten vroegste in deze periode werden geschreven. Als dusdanig vormt Deuteronomium 4 een inclusie met hoofdstuk 30. In nagenoeg identieke bewoordingen waarschuwt dit hoofdstuk tegen afgodendienst en wijst het op de gevolgen ervan (verzen 16-19).

Maar tegelijkertijd wil Deuteronomium 4,29-31 reeds redding in het vooruitzicht stellen, tenminste als Israël zich, na het debacle van de ballingschap, waarvoor de auteur de Israëlieten zelf verantwoordelijk acht, opnieuw tot God bekeert. Ook hier valt de inclusie met het einde van het boek op.

Het kan geen toeval zijn dat Deuteronomium 4 en 30 door middel van een vrijwel identiek taalgebruik Israëls afvalligheid en berouw ter sprake brengen. Integendeel, beide hoofdstukken lijken intentioneel als een enveloppe rondom de eigenlijke Tora in Deuteronomium 5-28 te zijn gevouwen. Aldus geeft de auteur duidelijke aanwijzingen voor de lectuur en interpretatie van het boek: Deuteronomium is bedoeld voor de Israëlieten in ballingschap en wil hun erop wijzen dat er nog hoop is op herstel, als men tenminste tot God terugkeert door zijn geboden, die vervat liggen in de Tora van Deuteronomium 5-28, te onderhouden. Tot het onderhouden van Gods geboden wil Deuteronomium dan ook aansporen.

Deuteronomische aansporing

Met de inleidende formule 'Dit is de Tora' begint in Deuteronomium 4,44 het tweede hoofddeel van het boek. Hierin kunnen twee delen worden onderscheiden, die telkens ingeraamd zijn door het woordpaar 'voorschriften en bepalingen' (5,1 en

**Mogelijkheid tot redding
(Deuteronomium 4,29-31)**

²⁹ Maar zoekt u daar de HEER uw God weer, dan zult u Hem vinden, als u Hem tenminste zoekt met heel uw hart en heel uw ziel. ³⁰ Wanneer dit alles over u gekomen is en u geen uitweg meer ziet, dan zult u ten slotte terugkeren tot de HEER uw God en luisteren naar zijn woord. ³¹ Want de HEER uw God is een barmhartige God; Hij zal u niet aan uw lot overlaten. Hij wil uw ondergang niet en Hij zal het verbond niet vergeten dat Hij onder ede met uw vaders gesloten heeft.

**Mogelijkheid tot redding
(Deuteronomium 30,1-5)**

¹ Wanneer alles wat ik u nu heb voorgehouden over u gekomen is (...) en wanneer u het in uw hart overdenkt, onder welke volken de HEER uw God u ook heeft verspreid, ² zodat u zelf met uw kinderen terugkeert tot de HEER uw God, en Hem met heel uw hart en heel uw ziel weer gehoorzaamt, zoals ik u dat vandaag voorhoud, ³ dan zal de HEER uw God u in uw vroegere staat herstellen; Hij zal zich over u ontfermen (...) ⁴ Hij zal (...) ⁵ u naar het land brengen dat uw voorouders in bezit genomen hadden.

Nicolas Poussin (1594?-1665), *De verering van het gouden kalf*, The National Gallery, Londen

11,32; 12,1 en 26,16). Deuteronomium 5,1 - 11,32 fungeert als een tweede proloog bij het eigenlijke deuteronomische wetboek (hoofdstukken 12-26). De hoofdstukken 27-28 zijn de epiloog van het wetboek.

Net als de eerste vier hoofdstukken van Deuteronomium benadrukt ook 5,1 - 11,32 de exclusieve loyaliteit ten aanzien van Israëls God (5-7) en trekt het conclusies uit het verleden (8-11). Maar terwijl de reflectie op het verleden in de eerste vier hoofdstukken van het boek hoofdzakelijk was toegespitst op Israëls opstandigheid tijdens de inbezitting van het land – gekarakteriseerd als gebrek aan godsvertrouwen (1,22-46) –, focussen de hoofdstukken 5-11 op de afvalligheid van God, waarbij de verering van het gouden kalf als het trieste dieptepunt geldt (9,7-29).

Binnen deze sectie staat ook de decaloog (Deuteronomium 5). Deze bekleedt tevens een cruciale functie in het geheel van het boek. Vooreerst stipuleert Deuteronomium 31,26 dat Israël het deuteronomische wetboek (dat op de decaloog volgt in 12-26) moet deponeren naast de houten ark, waarin zich

de twee stenen tafelen van de decaloog bevinden (10,5). Belangrijker nog is het feit dat, althans op het niveau van de eindtekst van Deuteronomium, de deuteronomische wet is opgevat als explicitering van de decaloog. Met betrekking tot sommige geboden zijn de inhoudelijke overeenkomsten overduidelijk. Men vergelijk bijvoorbeeld het vijfde tot tiende gebod (5,17-21) met Deuteronomium 19-25. De gelijkenissen zijn zeer opvallend en behoeven geen verdere toelichting. De overeenkomsten tussen de eerste vier geboden van de decaloog (5,6-16) en Deuteronomium 12-18 zijn in mindere mate herkenbaar voor de actuele lezer. Dit heeft onder meer te maken met het feit dat de wetgevende teksten uit Deuteronomium gecomponeerd zijn volgens het gangbare patroon van de oud-oosterse rechtscodificatie, dat – naar onze maatstaven – vaak als niet-systematisch en onsamenhangend overkomt. Zo worden legislatieve teksten vaak met elkaar verbonden, eenvoudigweg omdat ze een min of meer gelijklopend vocabulaire gebruiken, of omdat men thematische verbanden zag tussen verschillende wetten. De relatie tussen het vierde gebod en Deuteronomium 16,18 - 18,22 is een goede illustratie van deze werkwijze. Ogschijnlijk heeft het voor-

Decalooog (Deuteronomium 5)		Deuteronomische wet	
eerste gebod (5,6-10)	JHWH is de enige God	12,2 - 13,19	het ene heiligdom en de ene God
tweede gebod (5,11)	misbruik van Gods naam	14,1-21	rituele verschillen tussen JHWH's heilig volk en de volkeren die andere goden aanbidden (Deuteronomium 14,1.21: 'U bent een volk dat aan de HEER is gewijd').
derde gebod (5,12-15)	de sabbat	14,22 - 16,17	cultus en zevenjaarlijkse kwijtschelding – de drie grote feesten
vierde gebod (5,16)	eer uw vader en uw moeder	16,18 - 18,22	ambten in Israël
vijfde gebod (5,17)	respect voor het leven	19,1 - 21,23	intentionele doding
zesde gebod (5,18)	echtbreuk plegen	22,13 - 23,15	seksualiteit
zevende gebod (5,19)	eigendom	24,6-7(.19-22; 25,4)	eigendom
achtste gebod (5,20)	waarheid voor het gerecht	24,8-25,4	gerechtszaken
negende en tiende gebod (5,21)	begeren	25,5-16	zwagerhuwelijk – uiteenlopende bepalingen

schrift de ouders te eren niets te maken met regels aangaande het ambt van rechter, koning of levitische priester. Maar de overeenkomst tussen ouders en ambtsdragers bestaat wellicht in de eerbied en het respect die men voor beide categorieën moet opbrengen. Derhalve werd het gebod uit de decalooog wellicht als model beschouwd voor de algemenere eis van eerbied en respect voor mensen met leiding.

Tussen de decalooog (5) en de deuteronomische wet (12-26) staat Deuteronomium 6-11. Deze hoofdstukken willen als het ware een gunstig klimaat scheppen en beogen de Israëlieten ertoe aan te zetten de 'verordeningen, voorschriften en bepalingen' die in detail in Deuteronomium 12-26 aan bod komen, nauwgezet te volgen en te volbrengen. Het mag dan ook niet verwonderen dat de auteur, ter motivering van het onderhouden van Gods voorschriften, de overvloed van het beloofde land veelvuldig in het vooruitzicht stelt. De naleving van de wet zal immers zegen, land en leven met zich meebrengen.

Aan het einde van de deuteronomische wet wordt de draagwijdte van de voorafgaande wetten duidelijk. De laatste verzen van Deuteronomium 26 bevatten als het ware het protocol van de verbondssluiting, waarin beide partijen – JHWH en Israël – hun respectieve verplichtingen tegenover elkaar aan-

vaarden. Het volk zal de voorafgaande 'voorschriften, geboden en bepalingen' (vers 17) onderhouden. Van zijn kant aanvaardt JHWH Israël als 'een volk dat aan JHWH is gewijd' (vers 19). Als een appendix bij de deuteronomische wet staat een uitgebreide sectie waarin zegen en – vooral – vloek centraal staan (hoofdstukken 27-28). Als dusdanig vormen de twaalf vervloekingen in 27,11-26 als een soort dodecalooog – twaalf woorden (van onheil) voor wie de geboden overtreedt – een inclusie met de decalooog van Deuteronomium 5 – tien woorden (van leven) voor wie de geboden onderhoudt (zie 5,33).

Met de formule 'Dit zijn de bepalingen van het verbond' luidt Deuteronomium 28,69 het derde deel van het boek in. Deze laatste hoofdstukken zijn een verzameling van dispaaraat materiaal. Door het feit dat 28,69 - 31,8 naast woorden van dreiging (de aankondiging van Israëls vernietiging en verspreiding onder de volkeren) ook herstel en nieuw leven (de nabije terugkeer naar het land) in het vooruitzicht stelt, grijpen deze hoofdstukken terug naar Deuteronomium 4, waar dezelfde thematiek in identieke bewoordingen aan de orde is en waardoor de gevolgen van het al of niet naleven van de geboden uit 12-26 worden benadrukt. De aanstelling van Jozua als Mozes' opvolger in 31,1-8 – Mozes' dood wordt verhaald in hoofdstuk 34 – verzekert niet alleen de

continuïteit van Israëls leiding, maar legt ook de band met het boek Jozua, en beklemtoont aldus de blijvende waarde van Deuteronomium. Daarom ook moet het wetboek om de zeven jaar in het openbaar worden voorgelezen (31,10-13).

Bijbels middelpunt

Het boek Deuteronomium bekleedt een opvallende plaats binnen het geheel van de Bijbel. Wie het boek leest, zal spoedig kennismaken met de karakteristieke taal van Deuteronomium waarmee bepaalde thema's steeds opnieuw onder de aandacht worden gebracht. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de frequentie waarmee de auteurs van Deuteronomium hun afschuw ten aanzien van de afgodendienst ter sprake brengen, dat de nadruk op het monotheïsme en de afkeer van (vermenging met) heidense godendienst tot hun centrale aandachtspunten behoren. Verbonden met deze bekommernis om de cultus uit te zuiveren is de kwestie van de centralisering van de eredienst te Jeruzalem. Welnu, sinds het begin van de negentiende eeuw is vrijwel algemeen aanvaard dat een vorm van Deuteronomium – waaruit deze dan ook bestaan mag hebben – wellicht teruggaat tot de zevende eeuw vóór Christus. Er is immers een sterke parallelie aanwijsbaar tussen enerzijds de regelgeving uit Deuteronomium in verband met de strijd tegen de afgodendienst en de cultuscentralisering en anderzijds de religieuze hervormingen van koning Hizkia (713-687), maar bovenal koning Josia (640-609), waarover 2 Koningen 18,4.22 en 22-23 verhalen. Of de cultische voorschriften van Deuteronomium de inspiratiebron waren voor de reformaties – men heeft zelfs gesuggereerd dat de deuteronomische wet door koning

Marc Chagall, *Mozes zegent Jozua*, ets uit de *Bijbel 1931-1936*, Collectie Guépin, Eindhoven

Josia is geschreven ter legitimatie van zijn godsdiensthervorming – dan wel een reflectie erop, is omstreden. In ieder geval waren zowel de strijd tegen de afgodendienst als de hervorming en centralisering van de cultus in Deuteronomium een strijdpunt van de Israëlitische godsdienst, en vormden ze een breekpunt binnen Israëls geloof.

Het feit dat Deuteronomium de kern van Israëls geloof raakt, verklaart waarom het boek een enorme invloed heeft gehad op de totstandkoming van de rest van de Bijbel. Als we een belangrijke stroming in het recente onderzoek naar de herkomst en de compositie van de oudtestamentische boeken mogen geloven, geldt het boek Deuteronomium zelfs als het centrum van het Oude Testament: in nagenoeg alle oudtestamentische boeken zouden spo-

ren van Deuteronomium aanwijsbaar zijn. Meer nog, voor velen is Deuteronomium de noodzakelijke sleutel om de rest van het Oude Testament adequaat te kunnen begrijpen. Zo sporen bijvoorbeeld Exodus 12,26-27 en 13,8-15 ertoe aan de religieuze opvoeding van de kinderen ter harte te nemen door middel van het veelvuldig ter sprake brengen van de uittocht uit Egypte, net zoals Deuteronomium 6,20-25 dit doet. De relatie tussen Deuteronomium en de zogenoemde historische boeken (Jozua tot en met Koningen) is dan weer een kwestie op zich. Zowel inhoudelijk als formeel zijn de parallellen tussen Deuteronomium en Jozua tot en met Koningen legio. Zeer veralgemenend kan men zeggen dat de auteurs van de laatstgenoemde boeken Israëls geschiedenis vanaf de inbezitting van het beloofde land tot het verlies ervan tijdens de Babylonische ballingschap hebben gezien als het resultaat van het niet naleven van de voorschriften uit Deuteronomium, waaraan dan ook onophoudelijk wordt gerefereerd.

Ook met de profetische literatuur zijn er veel banden, zodanig dat men er in het recente wetenschappelijke onderzoek van uitgaat dat vrijwel elk profetisch boek een 'deuteronomistische redactie' heeft ondergaan. In dit verband zijn de inhoudelijke, maar ook woordelijke overeenkomsten tussen bijvoorbeeld Hosea of Jeremia enerzijds en Deuteronomium anderzijds indrukwekkend. Net als Deuteronomium 12,2 veroordelen Jeremia 2,20; 3,6; 17,2 en Hosea 4,13 bijvoorbeeld de afgodendienst 'op heuvels of ergens onder een groene boom'. Net als Deuteronomium en de boeken Koningen noemt Jeremia idolatrie een gruwel (Jeremia 32,35; 44,4,22). Zowel Hosea als Deuteronomium beschrijft de afgoden als slechts 'door mensenhanden gemaakt' (Deuteronomium 4,28 en Hosea 14,4) en 'van hout en steen' (Deuteronomium 4,28 en Hosea 4,12).

Ten slotte heeft Deuteronomium ook invloed gehad op de bijbelse wijsheidsliteratuur. Het moge volstaan in dit verband te verwijzen naar het deuteronomische verbod grensstenen te verleggen (Deuteronomium 19,14; 27,17) en gewichten te vervalsen (Deuteronomium 25,13-16), misbruiken die ook in het boek Spreuken (22,28; 23,10 en 11,1; 20,10,23) aan de orde zijn. Daarnaast refereert Deuteronomium, net als de wijsheidsliteratuur, regelmatig aan de notie wijsheid. Volgens Deuteronomium 4,6 bijvoorbeeld zal de naleving van Gods voorschriften naar buiten toe blijken geven van wijsheid.

Vrijwel elk profetisch boek heeft een 'deuteronomische redactie' ondergaan

Het feit dat er verbindingslijnen zijn tussen Deuteronomium en de rest van het Oude Testament – en ook de nieuwtestamentische auteurs hebben zich ontegenzeggelijk door de deuteronomische theologie laten inspireren –, toont het uitzonderlijke belang van Deuteronomium aan. Zonder uitspraak te willen (en kunnen) doen over de herkomst van het aan Deuteronomium gerelateerde materiaal – wie is literair van wie afhankelijk? – blijkt dat zowel het deuteronomische ideeëngoed, als de karakteristieke deuteronomische taal en de parenetische stijl de ganse Bijbel doordoesen. Als boek van waarde(n) – zonder trouw aan de God van het verbond is er geen heil – kan dit tellen!

Literatuur

- H. Ausloos, 'Deuteronomium', in J. Fokkelman en W. Weren (redactie), *De bijbel literair. Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer/Kapellen 2003, 117-132;
- M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972. ■